

EL PLAER DE SER EL MILLOR

EL MÈRIT INDIVIDUAL AL “TRACTAT DE GUERRA” DE FRANCESC EIXIMENIS

JAGIELLONIAN UNIVERSITY
IN KRAKÓW

ROZALIA SASOR

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

POLÒNIA

II Simposi Internacional Delits prohibits: sexe, erotisme, bellesa, estètica, gaudi, dret, pecat i prohibició.

Un esguard segons els clàssics, l'etnopètica, la història i la lingüística de corpus

II Simposio Internacional Placeres prohibidos: sexo, erotismo, belleza, estética, disfrute, derecho, pecado y prohibición.

Una mirada desde los clásicos, la etnopoética, la historia y la lingüística de corpus

2nd International Symposium Forbidden Delights: Sex, Eroticism, Beauty, Aesthetics, Pleasure, Law, Sin and Prohibition:

A look from the Classics, Ethnopoetics, History and Corpus Linguistics.

Data: 19-20 de juny. **Horari:** divendres, de 16-21 hs; dissabte, de 9-14 hs. **Lloc de realització:** Seu Universitària de la Nucia.

* * * * *

14th INTERNATIONAL SYMPOSIUM NEW TRENDS IN R+D+I IN LITERATURE, LANGUAGE, EDUCATION AND IST. FROM INNOVATION TO CANON

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

www.ivitra.ua.es
ISIC/2012/022

ABSTRACTE

- L'objectiu d'aquesta presentació és mostrar com Francesc Eiximenis tracta la qüestió del mèrit individual del guerrer i en conseqüència, quina posició li atribueix en la jerarquia dels valors militars. L'anàlisi abraça els fragments escollits del *Llibre Dotzè de Lo Crestià*, el tractat eiximenià més famós, compost entre 1386 i 1391, a València, anomenat per José Luis Martín "Tractat de guerra".

QUÈ ÉS EL “TRACTAT DE GUERRA” DE FRANCESC EIXIMENIS

- Òbviament, Francesc Eiximenis no va escriure cap tractat amb aquest títol, però el tema de la guerra i de les obligacions cavalleresques no li era aliè i apareix i reapareix escampat per tots els seus escrits. El recull més extens dels consells relacionats a les qüestions militars que es podria definir com un tractat de guerra es troba al *Llibre Dotzè de Lo Crestià* i és el text que em servirà de base per a l'anàlisi.
- El recull, que encara que no porta cap títol propi, es pot separar fàcilment del total del text, es troba a la segona part del *Dotzè* dedicada a explicar *què és ciutat, ne què requer de present, ne en què estava en temps passat, ans que fos la lig de gràcia*, i abraça els capítols des del 213 fins al 337, on es parla de les següents matèries:
 - instruccions generals de com formar bons combatents (213-218, 224-227) i com reconèixer qui és més apte per la guerra (222-223); principis de la guerra justa (219-221, i parcialment altres); batalla campal (228-290); setges, com posar-los i com es protegir (291-320); batalla individual (321-332) i combat naval (333-337).

CARÀCTER DEL *TRACTAT DE GUERRA*

- Com altres escrit d'Eiximenis, també el *Tractat de guerra* té un caràcter estrictament pedagògic i pràctic. L'estructura del text revela l'ambició del seu autor que no volia recopilar les fonts en forma d'un compendi atractiu només per als erudits, sinó crear una obra útil que servís a tothom que pensés en fer la guerra. Per això, en el *Tractat* el valor educatiu i utilitari del text preval contra el pedantesc rigor filològic i el coneixement es presenta molt sovint a través de fonts molt peculiars.
- La varietat de les fonts –tant reals com fantàstiques– que Eiximenis al·ludeix en les seves obres ha estat ja objecte d'investigacions, per bé que el tema no està ni de lluny esgotat. En el cas del *Tractat de guerra* la font principal, a vegades citada literalment, és *Epitoma rei militaris* de Flavi Renat Vegeci, el primer autor cristià entre els romans que van escriure sobre aquest assumpte.
- Un bon exemple de com Eiximenis treballa amb el text de Vegeci és el capítol 217 del qual dono una mostra comparant el segon i el tercer consell ('document' com diu el franciscà) de Flavius Cassinus amb el tractat de Vegeci:

FONTS DEL *TRACTAT DE GUERRA*: VEGECI

Dotzè: cap. 217

- Lo segon que observes que tostemp los hòmens d'armes sien en exercici, car sapies que l'exercici d'armes dels romans ha vençuda la saviea dels grechs e les astúcies dels francesos, e la força dels alemanys, e la multitud oriental, e generalment totes les nacions del món, car fet d'armes tot stà en exercici continuat.

Epitoma rei militaris: I, I

- Nulla enim alia re uidemus populum Romanum orbem subegisse terrarum nisi armorum exercitio, disciplina castrorum usuque militiae. Quid enim aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana ualuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatem breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero sed et uiribus corporum nostris praestitisse manifestum est; Afrorum dolis atque diuitiis semper impares fuimus; Graecorum artibus prudentiaque nos uinci nemo dubitauit.

FONTS DEL *TRACTAT DE GUERRA*: VEGECI

Dotzè: cap. 217

- Axí que dues hores lo jorn en temps que no hajes a combatre, faràs de matí i après dinar exercitar los jovens, e los antichs una o dues vegades la setmana.
- Lo terç que res no s'puxa fer en la batalla que ja no s'ha fet en l'exercici familiar ans de la batalla, e ja a XIII anys faràs que començ l'om d'armes a exercitar a si mateix.

Epitoma rei militaris: II, 23

- Iuniores quidem et noui milites mane ac post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem et eruditi sine intermissione semel in die exercebantur armis.

Epitoma rei militaris: I, 4

- Et quidem, si antiqua consuetudo seruanda est, incipientem puberatem ad dilectum cogendam nullus ignorat; non enim tantum celerius sed etiam perfectius inbuuntur quae discuntur a pueris.

FONTS DEL TRACTAT DE GUERRA: VEGECI

Dotzè: cap. 217

- E elegiràs hòmens spalluts, colèrichs, magres en la cara, ab grans pits e spatles, ab poc ventre, e ab stretes anques, ab hulls vius, ab lo cap dret, ab les mans dures.
- E si de oficis specials los has a elegir, no elegesques pescadors ne caçadors, ne homens molls, mas ferrers, fusters, carnicers e pedrers, e caçadors de porchs salvatges...

Epitoma rei militaris: I, 6

- Sit ergo adulescens Martio operi deputandus uigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, umeris musculosis, ualentibus brachiis, digitis longioribus uentre modicus, exilior clunibus, suris et pedibus non superflua carne distentis sed neruorum duritia collectis.

Epitoma rei militaris: I, 7

- Piscatores aucupes dulciarios linteones omnesque, qui aliquid tractasse uidebuntur ad gynacea pertinens, longe arbitror pellendos a castris; fabros ferrarios carpentarios, macellarios et ceruorum aprorumque uenatores conuenit sociare militiae.

PERSPECTIVES AL MÈRIT INDIVIDUAL

- Com es pot veure, Eiximenis segueix el text de l'escriptor romà gairebé al peu de la lletra (i no solament en els fragments citats), així que en tot el text es pot observar una tensió entre dues perspectives pel que fa al fet d'armes:
 - una que en la guerra veu un esforç comú, compartit no solament pels combatents rasos, sinó també pels capitans, senescals i prínceps,
 - i altra, que subratlla el caràcter individual de la fama que un combatent pot guanyar per haver participat en un fet d'armes.
- Tot i que aquesta segona perspectiva es limita només als guerrers i comandants famosos, majoritàriament del passat, les persones històriques i fictícies que li serveixen a l'autor d'exemple.

PERSPECTIVES AL MÈRIT INDIVIDUAL

- Aquestes no són les úniques limitacions que Eiximenis posa a l'individualisme del guerrer, perquè la visió heretada de la tradició romana molt sovint va acompanyada de comentaris pietosos que subjuguen qualsevol intent humà a la voluntat de Déu, aquesta força impenetrable que de tant en tant fa valer el seu poder de negar la victòria.
- En conseqüència, un cavaller que busqui la fama individual té poques possibilitats d'assolir-la ja que, en primer lloc, sempre es veu sotmès a la omnipotència divina i, en segon lloc, es veu sotmès a la pràctica romana de lluitar en plena cooperació. Ni tan sols la batalla individual permet aconseguir renom, perquè segons Eiximenis aquesta està permesa només en forma d'una batalla judicial.
- Però hi ha dos camins que l'autor franciscà obre davant dels guerres desesperats a la recerca de la reputació del millor cavaller. I si podem creure les seves paraules, són les atorgades per les creences en la influència dels humors i planetes en el destí humà.

LA FAMA, LA GUANYEN ELS HUMORS

- La teoria dels humors, és a dir dels fluids naturals de cos (la sang, la bilis groga, la bilis negra i la flegma), explicava l'etiologia de les malalties i les característiques de la personalitat. Els humors s'unien per la proximitat de les propietats amb els quatre elements, punts cardinals, estacions de l'any, colors i també els temperaments.
- Al capítol 224, en un discurs erudit en el qual Eiximenis recorre a Qusta ibn Luqa (anomenat al *Tractat 'Contabulus'*), s'explica que els millors guerres es troben entre els homes de temperament colèric, perquè *són complexionats mils que altres hòmens per batallar, enguant són comunament pus ardits, e si altre no u empatxe són pus sensats e pus forts, car són tots nirviosos e leugers, e temprats, e que més duren e mils porten lo treball de les armes que altres hòmens, e que mils retenen la urina e menys afany los fa en temps de batallar.*

PER SER EL MILLOR, CAL NÉIXER AL LLOC APROPIAT

- Com la teoria humoral relacionava els quatre humors amb les característiques de ser calent, fred, etc. i buscava la justa mesura aristotèlica, fàcilment s'aplicava a cada aspecte de la realitat que se sotmetia a la descripció basada en els mateixos trets.
- Al capítol 222, Eiximenis cita el *famós cavaller Tristany de Leonís* -i realment parafraseja el Llibre II del *Tetrabiblos* de Ptolemeu- per explicar que *a tot bon cavaller pertanyen tres coses sens les quals no podia ésser dit cavaller, ço és que hagués seny natural e gran ardiment al cor, e bona força en lo cors.* Tot i això, aquests tres valors no es troben en qualsevol persona, sinó només en els homes nascuts en un clima adequat que combina les característiques conegudes de la medicina humoral:
 - Així, els nascuts en les regions caldes comunament no són cordats ne ardits, raó és, car per les calors són fort molls e delicats e com abunden poch en sanch, per tal no stan fermes en les batalles e temen molt ésser nafrats e perdre sanch. L'excepció hi és Anníbal Barca.

PER SER EL MILLOR, CAL NÉIXER AL LLOC APROPIAT

- Tampoc els de les regions molt fredes són *acabats cavallers*, ja que aquí han los hòmens massa ardiment e açò com hajan gran copia de sanch e de calor e de spirits al cor e engir, emperò són hòmens furiosos e qui han moviments bestials e sopotosos, axí com a animals bruts, ne temen molt nafres, per tal quant han gran copia de sanch. Les excepcions són el rei Artús, Tristany de Leonís i l'emperador Carles.
- L'única regió que dona els cavallers perfectes són les terres temprades, car aquí los hòmens no són per calor privats de animositat e de ardiment, ne per fret són privats de raó, ans han de cascuna d'aquestes coses covinentment. A més, aquest equilibri influeix no solament en els individus, sinó també en les nacions senceres, que gràcies al valor dels seus membres, conquisten i dominen les altres: [p]er aquella mateixa raó emperò Roma fonch major e pus fort e mils governat que negú dels tres primers, car féu en terra pus temprada de fret e de calor que no és Grècia ne Àffrica, ne Pèrsia.

LA FORTUNA SOMRIU A QUI T'É EMPARA DELS PLANETES

- Seguint el Llibre II, capítol III del *Tetrabiblos* de Ptolemeu (és una de les poques referències bibliogràfiques exactes al *Dotzè*), Eiximenis combina les propietats naturals (humorals) de les terres amb el coneixement astrològic per precisar i limitar les consideracions sobre el lloc de naixement.
- Al cap. 223 ajunta la divisió de la terra en quatre parts amb quatre triplicitats dels signes zodiacals per arribar a la conclusió que *aquella quarta part de la terra habitable, la qual és entre la tremontana e occident, és pus apta a produhir gent millor en armes que neguna altra part del món, e donen aytal raó: car diu que en la dita quarta part ha special influència e regiment aquella triplicitat del cel que s compon dels senyals appellats Àries, Leo, e Sagitari, que són capitals signes en tot lo zodiach celestial.*
- I de totes les terres així caracteritzades, la més fortuïta és Espanya (Hispània romana), perquè sobre *Spanya regna en special lo signe Sagitari e la planeta Júpiter qui s'ajuden, per tal en special los habitants en Spanya deuen ésser hòmens cordats e bel·licosos, e qui molt amen haver libertat e ahiren senyoria.*

LA FORTUNA SOMRIU A QUI T'É EMPARA DELS PLANETES

- El tema de les influències planetàries en els valors individuals és desenvolupat en els capítols 224 i 284 on Eiximenis es concentra en les virtuts especials de les persones nascudes sota la protecció del Mart adduint l'autoritat de Jabir ibn Hayyan, conegut com a Geber: *posa Geber en los seus Juys astròlechs que tots los marciais són aptes a batallar.*
- I continua al cap. 284: [...] *philòsofs de Grècia qui posaren que nat en bon esguart de la planeta appellada Mars, ab totes ses ajudes faria l'om axí nat tostemps victoriós. E axí dien que fonch nat lo gran Alexandre, emperador grech de Macedònia, e alguns altres prínceps qui despuys són stats fort victoriosos **sens gran exercici e treball de lur cors, e sens gran cavalleria ne aptea de lur persona.***

CONCLUSIÓ

- Considero l'últim fragment, el marcat en negreta, d'especial interès perquè resumeix la filosofia eiximeniana sobre el mèrit individual del combatent. Ser el millor no depèn de la voluntat del guerrer ni dels seus esforços, encara que aquests li poden atorgar la fama. La individualitat està sotmesa a les potències celestials que ofereixen la victòria als escollits, incloses les personalitats mediocres que no es distingeixen ni per la seva diligència, ni per les habilitats.
- Aquest pensament va en sintonia amb la visió cristiana del món on el triomf final depèn del Déu, l'única instància que pot atorgar o denegar la victòria militar. L'autor franciscà entrellaça al seu discurs d'índole pràctica tota una teoria de la guerra justa fundada en l'omnipotència divina i l'obediència humana que li serveix per explicar les derrotes de les tropes cristianes en els enfrontaments contra els musulmans. I, una vegada més, no hi trobem cap interès per la individualitat del combatent.

CONCLUSIÓ

- Aquesta falta d'interès per l'individu és un fet diferenciador del concepte eiximenià de la guerra en comparació a la gran tradició transmesa per les lletres franceses que subratllen l'esforç personal del cavaller i es concentren en el seu destí particular.
- Al *Tractat de guerra* els grans mestres experts en la art de les armes (cap. 213) queden normalment anònims, excepte les celebritats conegudes de la història o la literatura, perquè segons Eiximenis el mèrit individual és acceptable només quan serveix per assolir l'objectiu comú. El plaer d'aconseguir la fama del millor cavaller deixa de ser rellevant davant de les necessitats comunitàries i de l'art militar basat en la disciplina, l'exercici i la saviesa entesa com a coneixement de la tàctica i l'estratègia.

BIBLIOGRAFIA

- Eiximenis, Francesc (1484). *Dotzè del Crestià*. València: Lambert Palmart.
- Martín Rodríguez, José Luis (1996-2003). El *Tratado de Caballería* de Francesc Eiximenis. *Norba. Revista de Historia* 16, p. 295-331.
- Ptolemy, Claudius (2014). *Tetrabiblos*. New York: Heraklion Press.
- Vegetius Renatus, Flavius. *Epitoma rei militaris*, [on-line] <http://www.thelatinlibrary.com/vegetius.html>.